

ETIKOS IR ESTETIKOS KLAUSIMAI

K. GIRNIUS

Moralės pagrindų klausimas¹

Kalbėsiu apie dvi plačias ir turbūt pagrindines šiuolaikines moralės teorijas. Tačiau nelygiai skirsiu joms dėmesio. Vieną iš jų, kurią pakrikštysiu pasekmizmu ir jos sekėjus pasekmistais, plačiau pristatysiu, norėdamas ją kritiškai įvertinti. Antrą teoriją, absoliutizmą, tik greitosiomis paminėsiu, siekdamas išryškinti kuo ji skiriasi nuo pasekmizmo. Be to, absoliutizmas nėra dar pilnai išsivysčiusi teorija, neaišku, kokia bus jos galutinė forma. Paskaitoje bus liečiami dar ir du kiti reikalai. Pradžioje trumpai aptarsiu, kokias savybes turi principai, kuriuos laikome moraliniais, o užsklandai panagrinėsiu vieną konkretų klausimą, būtent, ar Lietuvos intelektualai ir kitos rūšies kitaminčiai turi teisę palikti tėvynę ir emigruoti į užsienį. Paskaitos pagrindinis tikslas – supažindinti klausytojus su klausimais, kuriais rūpinasi vadinamieji analitiniai filosofai.

MORALINIŲ PRINCIPŲ NUSTATYMAS

Norėdami nustatyti, kokie principai yra moraliniai, reikia atriboti moralinius principus nuo kitokių elgesį apsprendžiančių normų, kaip estetikos, biznio ar mandagumo, tuo pačiu nesusiaurinant moralės sąvokos taip, kad tik mums priimtini principai būtų laikomi moraliniais. Tad moralės sąvoka turi būti pakankamai siaura, kad atskirtų mandagumo ir kitokių rūšių principus nuo moralinių principų, bet pakankamai plati, kad aprėptų marksistų, liberalų ir kitų žmonių moralinius įsitikinimus.

Prima facie moraliniai principai yra tie, kurie apsprendžia mūsų elgesį ir kurių vykdymas surištas su darniu visuomeniniu gyvenimu. Formaliau kalbant, klausimai "Kodėl aš turėčiau vykdyti savo moralinius principus?" ir "Kodėl

¹ Spausdinama iš Lietuvos katalikų mokslo akademijos *Savašvietimo darbai*. – Roma, 1984. – P. 131–147.

mano moraliniai principai surišti su darniu visuomeniniu gyvenimu?" turėtų būti analitiniai, panašūs į klausimą "Kodėl viengungis yra nevedęs vyras?". Nors vieni filosofai teigia, kad moraliniai principai susieti tik su vienu iš šių klausimų, pasiūlysiu abu apjungiančius apibrėžimą, būtent, asmuo turi moralinius principus, jei jis įsipareigoja elgesį apsprendžiantiems principams, kuriuos (1) jis laiko visuotiniais, (2) kartu ir viešpatuojančiais, bei (3) apskaičiuoja jų vykdymo poveikį kitiems žmonėms, nesivadovaudamas vien tik asmeniniais sumetimais. Ką reiškia šis apibrėžimas? Ar negalima moralinių principų apibrėžti be visų trijų sąlygų?

Teigti, kad moralinis principas yra universalus ar visuotinis reiškia, kad moralinis principas yra toks principas, kuris taikomas visiems žmonėms, esantiems panašioje padėtyje, ir kurio išpažinimas reikalauja, kad jam įsipareigoję atitinkamomis sąlygomis elgiasi pagal jo nurodymus. Jei individas teigia, kad nedera meluoti, bet pats meluoja ar pritaria savo draugų melavimui, tai rodo, jog jis veikiausiai nelanko reikalavimo nemeluoti moraliniu principu.

Visuotiniai principai skiriasi nuo bendrų principų, kurie išreiškiami plačiai apibendrintomis sąvokomis ir be ypatingų apibrėžimų². Bendrų principų pavyzdžiais galima nurodyti šiuos principus: Nevok, nemeluok. Bet principas "Nevok, išskyrus jei vaikai išalkę, neturi santaupų ir negali rasti darbo" nėra bendras principas. Bet jis bus visuotinis, jei be išimčių bus taikomas visiems panašioje padėtyje.

Vieni filosofai yra teigę, kad asmens moraliniai principai yra kaip tik tie, kuriuos žmogus laiko visuotiniais ir kurių nurodymų vykdymui jis įsipareigoja³. Tačiau, atrodo, kad ne visi visuotiniai principai yra moraliniai, nors visi moraliniai principai yra visuotiniai. Įsivaizduokime tobulai fanatišką nacį, pasak kurio, – visi turi pareigą žydus naikinti. Jis pripažįsta, kad įsipareigoję žydų naikinimui net tuo atveju, jei jis pats būtų žydas. Panašiai šitoks apibrėžimas įleistų į moralinių principų gretas visą eilę smulkių principų, kurių taip pat nenorėtume laikyti moraliniais. Kadangi įvairūs žmonės turi visokiausių poliškių, poreikių ir pomėgių, kuriuos jie laiko itin svarbiais jiems ir kitiems, koks nors pedantas ar neurotikas visuotiniais principais galėtų laikyti šitokius nurodymus: gerk kavą be cukraus, dėvėk mėlynas kojines su geltonu kostiumu, kasdien pakeisk patalines. Šitokio elgesio gal reikalauja švara, mandagumas, bet tikrai ne moralė.

² Skirtumą tarp bendrų ir visuotinių principų paaiškina R. M. HARE savo knygoje *Freedom and Reason* (Oxford, 1963), p. 37–40.

³ Geriausias pavyzdys yra R. M. Hare knyga *Freedom and Reason*

Principas yra viešpataujantis, jeigu vykdomi jo nurodymai net ir tuo atveju, kai jie nesuderinami su kitų principų nurodymais. Jei viešpatavimas nebūtų moralinių principų būtina sąlyga, tai asmuo galėtų sakyti, kad jis reikalavimą nemeluoti laiko doroviniu principu, nors jis meluoja tais atvejais, kai šis principas nesutapatinamas su ūkiniu reikalavimu uždirbti kuo daugiau pinigų. Tačiau moraliniai principai lyg ir turėtų būti itin svarbūs bei normaliomis aplinkybėmis paskata veikti. Tada viešpatavimo reikalavimas yra tolygus reikalavimui, kad moraliniais principais būtų laikomi tik tie elgesį apsprendžiantys principai, kurių vykdymui žmogus rimtai įsipareigojęs. Pabrėžtina, kad ne visi viešpataujantys principai laikytini moraliniais principais. Juk individui, pavyzdžiui, gali būti svarbiau pinigus krauti negu tinkamai išlaikyti savo šeimą, bet nenorėtume teigti, kad jo noras praturtėti tampa moraliniu principu.

Viešpatavimas ir visuotinumas yra formalios principų savybės ta prasme, kad principai šias savybes gali įkūnyti, nesvarbu koks būtų jų turinys. Kai kurie filosofai mėgina moralinius principus apibrėžti pagal jų turinį. Jų manymu, moraliniais principais laikytini tik tie principai, kurie nurodo žmonijai kaip nors naudingą elgesį. Yra įvairiausių pasiūlymų, antai, moraliniai principai yra tie, kuriuos savotiškai pateisiname, nurodydami, kad jų įgyvendinimas susietas su visuomeniniu darnumu, žmonių laime ir t.t., arba tie, kurie turi tam tikrus tikslus ar siekius, arba tie, kurie sukelia atitinkamas pasekmes⁴. Pabrėžtina, kad vien tik principo turinys neleidžia mums moralinių principų atriboti nuo kitokios rūšies principų, ypač teisės, kuri irgi turi panašų turinį. Antra vertus, principo turinys neužtikrina, kad žmogus jam įsipareigos, o moraliniai principai, kaip minėta, turėtų būti paskata veikti.

Tad moralinių principų apibrėžimo keblumai šitokie: jei moraliniai principai aptariami principų formaliomis savybėmis, būtent, visuotinumu ir viešpatavimu, tai lengva išaiškinti, kodėl individas jiems įsipareigoja. (Juk viešpatavimas ir visuotinumas yra taip aptarti, kad tik tie principai, kurių nurodymų vykdymui įsipareigojama, laikytini visuotiniais ir viešpataujantiais, taigi ir doroviniais). Bet vien formalių savybių apibrėžimu negalime išskirti iš dorovinių principų klasės fanatikų, pedantų ar neurotikų įsitikinimų, kuriems jie giliai įsipareigoję. Apibrėžimai, pagrįsti tik principo turiniu, leidžia mums laikyti moraliniais tik tuos principus, kurie turi kokį nors sąlytį su visuomeni-

⁴ Įvairūs moralės apibrėžimai svarstomi G. WALLACE ir A. D. M. WALKER. *Introduction*, knygoje G. WALLACE and A. D. M. Walker (red.), *The Definition of Morality*, Londonas, 1970, p. 11–20.

niu gyvenimu, žmonių interesų derinimu ir t.t. Bet tada nepajėgiame išaiškinti, kodėl individas turi vykdyti principų nurodymus, o ne vien pasitenkinti tuščių jų deklamavimu kaimynams.

Šiems sunkumams išvengti buvo siūlomas trijų sąlygų apibrėžimas⁵. Bet gali iškilti klausimas, ar šis apibrėžimas nėra per daug siauras ir nesuderinamas su principais, kuriuos normaliai laikytume moraliniais. Atrodo, lyg šis principas iš moralinių principų klasės išbrauktų nacių, komunistų ir įvairių kitų ideologijų šalininkų įsitikinimus. Juk kalbama apie nacių dorovę, nors ji buvo klaidinga ir nežmogiška. Bet iš tiesų mūsų persamas moralės apibrėžimas randa vietos ir nacių, ir komunistų įsitikinimams. Antai, nacizmas neprieštaruja trečiajai sąlygai, jei naciai nuoširdžiai tiki, kad žydų naikinimas kaip nors reikalingas kitų žmonių klestėjimui. Juk siūlomas dorovinių principų turinio aptarimas nereikalauja, kad visų žmonių norai būtų lygiai įvertinami, bet kad būtų atsižvelgiama; nurodymo vykdymo poveikį kai kuriems kitiems žmonėms ir ne tik asmenišką požiūrį.

Panašiai moralės apibrėžimas sutapatinamas su komunistine morale. Pavyzdžiui, bolševikas gali teigti, kad Dzeržinskis buvo geras žmogus ir kaip tik todėl, kad stokojo buržuazinio išžudymo ir žiauriai be jokio gailesčio naikino Spalio revoliucijos priešus, nes šis neva kovojo prieš šviesią pasaulio ateitį. Vėliau paaiškės, kad šitoks vieny žmonių sunaikinimo pateisinimas kitų klestėjimu nėra tik nacių ir bolševikų moralų ypatybė. Pasekmistai irgi daro panašius apskaičiavimus.

PASEKMISTINĖS IR ABSOLIUTISTINĖS MORALĖS TEORIJOS

Pasekmizmas yra teorija, kad bet kokio elgesio ar veiksmo moralinė vertė visada slypi jos pasekmėse ir kad tik apskaičiavus pasekmes galime pateisinti ne vien tik asmenišką eigę, bet ir mūsų institucijas bei teisių sistemas. Absoliutizmas atvirkščiai teigia, kad moralinė vertė slypi pačiame žmogaus elgesyje, būtent, ką jis pats daro, o ne kokią padėtį sukuria jo elgesys⁶. Ne sukurta padėtis ar elgesio padariniai, bet pats elgesys yra lemiantis momentas, nustatant veiksmo vertę.

Pasekmizmas plačiai priimtas ir skirtingai suprantamas. Klasikinė pasekmizmo teorija yra anglų utilitarianizmas, anot kurio moraliskai teisingas elge-

⁵ Žr. William K. FRANKENA, *The Concept of Morality*. knygoje WALLACE and WALKER, op. cit., p. 156-158.

⁶ Šis absoliutizmo aptarimas labai provizoriskas, nes yra įvairių absoliutizmo rūšių.

sys tai tas, kuris sutelkia daugiausia laimės ar malonumo didžiausiam žmonių skaičiui. Skirtingos pasekmizmo teorijos teikia skirtingus pasekmių įvertinimo kriterijus – anot vieno, žmogaus džiaugsmas ir laimė vienintelis kriterijus, pasak kitų, tai žmonių malonumas. Net ir tie, kurie siūlo tą patį pasekmių matą, pavyzdžiui malonumą, skiriasi vieni nuo kitų, nes įvairiopa tuos malonumus vertina. James Bentham teigė, kad visi malonumai lygūs, kad nėra skirtumo tarp pushpin ir poezijos. James Stuart Mill aiškino, kad intelektualiniai malonumai vertingesni, jog geriau būti nepatenkintu Sokratu negu patenkintu durniumi. Marksizmas irgi yra pasekmistinė teorija⁷.

Čia gal laikas truputį patikslinti anksčiau minėtą bet nevisiškai teisingą pasekmizmo aptarimą. Apibrėžimas netikslus, nes pasekmistas, nors išvengtų užburto rato, turi pripažinti, kad, nors elgesių moralinė vertė stypi jų pasekmėse, yra vienas savyje moraliskai teisingas elgesys, būtent, tas, kuris sukelia padėtį, kuri turi teigiamiausias pasekmes. Tad būtų galima manyti, kad pasekmizmas skiriasi nuo absoliutizmo, kaip tik tuo, kad pasekmistui svarbu sukurti savyje vertingą padėtį, o absoliutistui, kad žmogus kaip nors specifiskai elgtųsi. Bet ir šis aptarimas turi trūkumų iš dalies dėl "padėties" sąvokos neaiškumo. Sąlykime, kad absoliutistas tiki, kad žmogui nedera meluoti. Bet ar negalėtume tada sakyti, kad absoliutistas taip pat siekia sukurti ypatingą padėtį, būtent tą, kurioje žmonės nemeluoja.

Tikrąjį skirtumą tarp pasekmizmo ir absoliutizmo galima šitaip išreikšti: pasekmistui elgesys yra moraliniu požiūriu teisingas, nes jis turi geresnes pasekmes. Tai yra, pasekmistui neįmanoma teigti, jog žmogus teisingai elgiasi, jei jis būtų galėjęs kitu veiksmu sukurti geresnes ar lygiai geras pasekmes. O absoliutistas gali sakyti, kad poelgis teisingas, nors jo pasekmės blogesnės už kito galimo veiksmo. Įsivaizduokime šią padėtį: absoliutistas tiki, kad nedera meluoti: tuo pačiu jis tiki, kad pasaulis būtų juo geresnis, juo mažiau žmonių meluotų. Bet galima įsivaizduoti aplinkybių, kuriomis absoliutistui nemelavimas paskatintų kitus meluoti, kurie kitaip to nedarytų. Absoliutistas vis tiek teigtų, kad nedera meluoti, kad jis teisingai elgiasi nemelodamas, nors taip elgdamasis jis sukelia blogesnę padėtį⁸. Pasekmistas negali šitaip galvoti. Jam elgesys yra teisingas tik todėl, kad jis sukelia geresnę padėtį.

⁷ Marksizmas yra pasekmistinė teorija, nes jis teigia, kad materialiai teisingas elgesys yra tas, kuris sukelia geriausias pasekmes. Bet šios pasekmes vertinamos ne atskirai, o kaip visuma, nes tada išnyksta klasų kovos, žmonių išnaudojimo ir t.t. Tad marksizmą galima laikyti pasekmistine teorija su devyntojos dešimtmečio metafizikos elementais.

⁸ Pasekmizmo aptaria ir jo trūkumus aprašo Bernard WILLIAMS savo straipsnyje *A Critique of Utilitarianism*, knygoje J. J. C. SMARTH and Bernard WILLIAMS, *Utilitarianism: For and Against*, Cambridge, 1973.

Pasekmizmas gali būti tiesioginis ir netiesioginis. Tiesioginis pasekmizmas reikalauja, kad mes kiekvieną individualų elgesį vertintume pagal jo tiesiogines pasekmes, o netiesioginis pasekmizmas teigia, kad yra elgesių klasių, pavyzdžiui, pareiga nemeluoti, ištepti pažadus ir t.t., kurias turėtume beveik automatiškai įgyvendinti, nepaisant kiekvieno atvejo pasekmių. Tačiau ne todėl, kad šitoks elgesys yra savyje vertingas, bet todėl, jog patirtis yra mums parodžiusi, jog šitoks elgesys per ilgesnį laiką suteikia geriausias pasekmes visiems. Tad nors netiesioginiai pasekmistai laiko melą uždraudžiantį principą beveik visada galiuojančiu ir normaliai smerkia jo pažeidimą, jie vis dėlto principą galutinai pateisina pasekmių apskaičiavimu. Pasekmių apskaičiavimas nustato, kokius principus visuomenė turėtų priimti, bet juos priėmus, asmuo praranda teisę nuspręsti, kada juos galima pažeisti, siekiant dar geresnių padarinių.

Tačiau abejotina, ar iš tiesų yra koks nors skirtumas tarp tiesioginio ir netiesioginio pasekmizmo. Prileiskime, kad yra netiesioginis pasekmistinis principas, uždraudžiantis melavimą, nes apštamai melas sukelia neigiamas pasekmes, bet taip pat yra ir ypatingesnių aplinkybių, kuriomis melavimas kaip tik padidintų žmonių laimę. Laivas nuskęsta, ir du žmonės, vienas iš jų turtuolis, nuplaukia į žmonių neapgyvendintą salą. Prieš mirdamas, turtuolis įtikina antrąjį pasidėti, kad, jei pastarasis išliktų gyvas ir sugrįžtų į civilizaciją, jis pakeistų turtuolio testamentą taip, kad palikimas atitektų ne ligoninei, bet šunų kapinėms. Antrasis žmogus pasidada ir yra išgelbėtas, turtuoliui jau numirus. Tačiau jis pažado neištepti, pasiteisindamas tuo, kad ligoninė pinigų vertingiau pavartos. Tad padėtis šitokia: jei taisyklės nelaikome šventomis (ir visi pasekmistai tai teigia), tai turime būti pasiryžę jas pakeisti arba padaryti sudėtingesniomis, kad jos atspindėtų ypatingesnes sąlygas bei aplinkybes, sukėliančias geresnes pasekmes. Kadangi visuotiniai principai gali būti be galo sudėtingi, tai kiekvieną kartą, kai paaiškėja, jog netiesioginio pasekmizmo taisyklės įgyvendinimas neturi geriausių pasekmių, taisyklę reikia keisti. Naujai pertvarkyta taisyklė kaip tik nurodys tą elgesį, kurį vykdytume, jeigu tiesiogiai apskaičiuotume elgesio pasekmes. Tai yra, tos pačios aplinkybės, kuriomis tiesioginis pasekmizmas atmetų taisyklę ar principą, yra tos, kuriomis netiesioginis pasekmistas pakeistų taisyklę. Tad abi pasekmizmo formos nurodo tą patį elgesį.⁹ Ir kadangi gyvenimas sudėtingas ir nepajėgiame įsivaizduoti ir

⁹ Įvairių pasekmizmo rūšių tapatybę įrodė David LYONS, *Form and Limits of Utilitarianism*, Oxford, 1965

apibūdinti visas taisykles pakeičiančias aplinkybes, tiesioginis pasekmistas gali tvirtinti, kad kiekvieną poelgį turėtume vertinti pagal jo tiesiogines pasekmes.

Toliau nesigilindami į skirtingas pasekmizmo formas, galime sakyti, kad, pasak pasekmizmo, moraliniu požiūriu teisingas yra tas elgesys, kuris sukelia daugiausia laimės ar džiaugsmo didžiausiam žmonių skaičiui. Jei norime sužinoti, ką turėtume daryti, reikia tik aptarti skirtingas elgesio ar veikimo galimybes, numatyti jų pasekmes ir pasirinkti tą elgesį, kuris suteiks daugiausia malonumo didžiausiam žmonių skaičiui.

Ši teorija gana patraukli. Pirma, ji pagrįsta apibendrintu geradariškumu (*generalized benevolence*), kuris iš dalies atitinka mūsų nujautimą, kad žmonės turi būti lygiai traktuojami, kad žmogus žmogui lygus, kad doras žmogus rūpinasi kitais. Antra, pasekmizmas yra graži ir elegantiška teorija, suteikianti visuotinį matą elgesiui vertinti, ir vertinimas pagrįstas tariamai nesudėtinga malonumo ir laimės sąvoka. Nebeturime daug skirtingų moralinių principų, kurie įvairiomis aplinkybėmis gali vienas kitam prieštarauti, bet turime vieną vyraujantį ir racionalų principą, kuris visuotinai pritaikomas asmeniniam, tautiniam ir visuomeniniam gyvenimui. Pasekmizmas taip pat gundo savo mokliškumu, savo pažadu išspręsti kebliausius moralės klausimus – juk tie klausimai jau teoriškai išspręsti, tik reikia dar truputį palaukti, kol visuomeninių mokslų pažanga įgalins teisingai numatyti elgesio pasekmes ir kol bus sukurti matematiniai malonumo apskaičiavimai.

Kita itin svarbi pasekmizmo savybė – tai apibendrintos atsakomybės samprata¹⁰. Kadangi individo moralinė pareiga, jo vienintelė pareiga, yra taip sutvarkyti pasaulį, kad jame būtų kuo daugiau laimės ir malonumo, o ne elgtis pagal kokius kitus nurodymus, pavyzdžiui, nežudyk, nemeluok, tai individas ne tiek atsakingas už tai, ką jis pats daro ar nuveikia, kiek už tai, kad pasaulyje susidarytų tam tikra padėtis. Tad jei žmogus žino, kad jam padarius X, seks pasekmės A, o jei jis nedarys X, tai seks pasekmės B; ir B yra blogesnė padėtis už A, tai jis atsakingas ir už B. Jei jis laisva valia atsisako vykdyti X. Tad pasekmistui nesudaro skirtumo, ar individas ką nors pats padaro, ar atsisako ko nors daryti. Jis už savo veikimo ir savo neveikimo pasekmes lygiai atsakingas.

Pravartu pastebėti, kad ši atsakomybės samprata nėra visuotinai priimta. Ne vienas žmogus jaučia, ir tai atispindi kitose moralės teorijose, jog žmogus daugiau atsakingas už savo poelgius, o ne už tai, kas įvyksta, jei jis nieko nedaro, ar tarpininkaujant kitam žmogui.

¹⁰ Bernard WILLIAMS. 2r. 7 Išank.

Bet teigiamas pasekmizmo savybės nulemia kelios nepriimtinos šios teorijos išvados. Pasekmizmas gali reikalauti, kad žmogus būtų pasiryžęs sau pačiam susvetimėti (*alienate oneself*) bei atsisakyti savo moralinio orumo ir integralumo. Ir tai daugiausia dėl tos apibendrintos atsakomybės sampratos, kuri sukuria kilnumo regimybę, reikalaujama, kad lygiai vertintume ir savo, ir kitų elgesį, kad lygiai vertintume, ką veikdami pasiekiamo ir savo neveikimo pasekmės. Tas susvetimėjimas atsiranda šitaip: kadangi pasekmizmas tvirtina, kad mes atsakingi už specifišką padėtį (už tą, kuri turi geriausias pasekmes), tai visi priežastingumo santykiai, kurie priveda prie šios padėties, yra lygūs. Mes atsirandame pasaulyje, kurio santvarka nustato mūsų veikimą. Atsiradę vienokioje ar kitokioje padėtyje, mes esame moraliniu požiūriu priversti daryti tai, kas toje santvarkoje sukurs geriausias pasekmes, nepaisant, ar mes, ar kiti esame atsakingi už priežastingumo santykius. Vis vien ar mūsų, ar kitų poelgiai sukūrė šią padėtį, mes turime daryti tai, kas užtikrins teigiamiausias pasekmes. Ir šis reikalavimas priveda prie visai nepriimtinių padarinių¹¹. Keliais pavyzdžiais tai išryškinsime.

Pirmas pavyzdys iš John Fowles knygos *Magis*. Vokiečiai įsako burmistrai sunaikinti tris partizanus; ne nušauti, bet šautuvo buožėmis užmušti. Jei burmistras įsakymo nevykdo, tai patys vokiečiai nužudys dešimt įkaitų. Ką turi burmistras daryti? Antras pavyzdys – jaunas lietuvis, prijaučiantis Lietuvos pagrindžio siekiamis ir giliai įsipareigojęs su okupantu turėti kuo įmanoma mažiau ryšių, yra pakviestas tarnauti saugume, kad išsifruotų pagrindžio leidinių bendradarbius ir platintojus. Jis žino, kad jam atsisakius šių pareigų, jas užims kitas pilietis, kuris su tikru pasišventimu ir entuziazmu įsijungs į šį darbą. Ar jaunuolis turėtų įstoti į saugumą? Pagal pasekmizmą atsakymas į abu klausimus yra aiškus ir neproblemiškas. Burmistras turi partizanus užmušti, nes dešimties žmonių gyvybė svarbesnė už trijų. Jaunuolis turi įstoti į saugumą, nes kitaip pagrindis ir lietuviškas reikalas daugiau nukentės.

Tačiau abejotina, kad reikalai tokie paprasti, kaip juos vaizduoja pasekmistai. Ar burmistras iš tiesų įpareigotas ne vien tik užmušti, bet ir kankinti tuos partizanus. Pasekmisto atsakymas iš dalies nepriimtinas, net jaučiame, kad turime didesnę atsakomybę už tai, ką laisva valia darome ar sukuriame, negu už tai, ką kiti daro ir tuo priverčia mus kaip nors elgtis. Juk burmistras nėra atsakingas už nacių kėslus įkaitus nužudyti, ir juk ne jis, bet smogikai, juos sušaudys.

¹¹ Ten pat.

Pasekmistas gali bandyti reikalavimą partizanus nužudyti pašvelninti, aiškindamas, kad nesame apskaičiavę visų pasekmių, jų tarpe, kaip priverstinas elgesys paveiks burmistrą psichologiškai, ir kaip jo elgesys paveiks kitus panašioje padėtyje. Tad pasekmistas gali aiškinti, kad burmistras ar jaunuolis nukentės psichologiškai dėl tokių poelgių. Bet čia ir yra nesupratimas. Jei burmistras ir jaunuolis yra įsitikinę savo poelgių moraliniu teisingumu, tai jie nejaus kokio nors sąžinės graužimo, bet didžiuosis, kad sunkiomis aplinkybėmis įgyvendino savo pareigą. Kitaip tariant, pasekmistui nusikaltimo jausmai būtų neracionalūs.

Net jei per daug nekritikuojame pasekmisto prielaidą, kad nesą skirtumo tarp to, ką patys padarome ar laisvai vykdome, ir to, kas įvyksta dėl mūsų neveikimo ar kitų tarpininkavimo, vis tiek iškyla klausimas, ar yra kokių nors ribų mūsų beveik begalinei pareigai sukurti pasaulį su geresnėmis pasekmėmis. Kaip galima šią atsakomybę suderinti su laisve gyventi, kaip mes norime, siekti tokių tikslų, kurie mums artimi ir brangūs? Tik sekli psichologija teigtų, kad mes tiesiogiai siekiame džiaugsmo ar malonumo. Normaliomis aplinkybėmis individas įsipareigoja kokiam nors gyvenimo būdai. Jis sukuria šeimą, pasirenka profesiją, priima visokeriopų įsipareigojimų. Jis tikrai džiaugsmo neieško, iš dalies nes džiaugsmas ne toks dalykas, kuris tiesiog siekiamas, ar jei tiesiog siekiamas, tai surandamas. Atvirkščiai. Žmogus turi konkrečius siekius, kurių įgyvendinimas nebūtinai atneš laimės, bet dažnai jų neįgyvendinimas užtikrina, kad jis bus nelaimingas. Be to, žmogus yra iš dalies tai, ko jis siekia, kaip jis save įsivaizduoja. Šitokie siekiai jam nėra šalutiniai norai ar pomėgiai, kaip noras rytą valgyti keptus kiaušinius, bet tai, kas jam brangiausia, ir be kurių jis jau nebūtų tas pats žmogus. Tad yra nesąmonė reikalauti, kad būtume pasirengę atsakyti net ir šių mus giliai įpareigojančių siekių, tik todėl, kad kokio nors kito žmogaus elgesys, ypač nuožmus ir žiaurus, taip apsprendžia priežastingumo santykius, jog mūsų siekių vykdymas nesuderinamas su geriausiomis pasekmėmis. Ir negalime laikyti šių siekių kokiais nors laikiniais ir lengvai pakeičiamais pomėgiais, nes žmogus dažnai save taip sutapatina su šiais giliais siekiais, kad jie jam ir nustato gyvenimo tikslą. Priverstas jų atsakyti, žmogus nuo savęs susvetimėja, atmesdamas tai, kas jam brangu. Tad pasekmizmas reikalauja tokios žmogaus vizijos, pagal kurią asmuo yra pasiryžęs linksmai atsakyti savo asmenybės ir išjungti į visuotinio priežastingumo tinklą, reikalaujantį, kad jis paaukotų savo giliausius įsitikinimus. Žmogus nebėra laisvas individas, bet tampa panašus į robotą, kurio programa kitų nustatyta.

Dar viena pastaba. Jei visi pasaulio gyventojai nėra pasekmistai, tai gali atsitikti, kad nuoseklus tiesioginis pasekmizmas sukels blogesnes pasekunes visai žmonijai. Kadangi žmogus atsakingas ne vien tik už savo veikimo pasekmes, bet taip pat ir už neveikimo pasekmes, tai jį galima visada šantažuoti ir priversti daryti tai, kas jam kitaip būtų šlykštu. Pavyzdžiui, vokiečiai, norėdami sunaikinti kaimo žydus, gali kaimiečiams pranešti, kad jei jie neišžudys žydų, vokiečiai tai vis tiek atliks ir dar nušaus kelis kaimiečius. Nedoras asmuo visada gali grasinti koku nors nuožmumu, kuris sukeltų pasekmistui moralinę pareigą įvykdyti kokią nors mažesnę šlykštybę, jei tuo būdu galime išvengti grasinimo įgyvendinimo.

Pasekmizmas ilgą laiką turėjo vyraujantį vaidmenį anglosakų filosofijoje. Net ir kai kuriomis pasekmizmo savybėmis nepatenkinti filosofai nebuvo linkę visai jį paneigti, ne vien dėl to, kad neturėjo geresnių teorijų, bet iš dalies dėl to, kad pasekmizmas lyg ir atstovavo kažkokiam moksliniam racionalizmui, kuriam priešintis galėtų tik obskurantai. Tiesa, prieš dešimtmetį dar nebuvo visai atskleisti pagrindiniai pasekmizmo trūkumai.

Absoliutizmo šalininkų filosofų tarpe pirmoji ir pagrindinė buvo katalikė-konvertitė Elizabeth Anscombe. Jau 1939 m. ji su kitu filosofu parašė ir savo lėšomis išleido brošiūrą, kuri teigė, kad Anglijos karas su Vokietija moraliniu požiūriu buvo nepateisinamas. Šeštame dešimtmetyje ji griežtai protestavo prieš Oksfordo universiteto sprendimą suteikti garbės daktoratą buvusiam Amerikos prezidentui Trumanui. Pasak Anscombe, Trumanas buvo atsakingas už dvi masines nekaltų žmonių žudynes, būtent Hiroshimos ir Nagasakio gyventojų sunaikinimą atominėmis bombomis. Antras pagrindinis susidomėjimą absoliutizmu skatinęs veiksnys buvo Vietnamo karas. Nemažai filosofų laikė moralškai nepateisinamus kai kuriuos Amerikos karinių pajėgų veiksmus, ypač napalmu vartojimą ir vadinamų *freefire zones* paskelbimą. (Paskelbus, kad koks nors rajonas yra *freefire zone*, visi tenai rasti žmonės buvo laikomi priešais ir buvo leidžiama atidegti ugnį). Pasak jų, moraliniu požiūriu neleistina naudoti šias ir panašias priemones, net ir siekiant kilnių tikslų (mažai kas tikėjo, kad Amerikos tikslai karė būtų taurūs).

Yra įvairiausių absoliutizmo rūšių. Jas jungia bendras nusistatymas prieš pasekmizmo mėginimą visą moralę suvesti į pareigą sukurti kuo daugiau malonumo. Absoliutizmas taip pat atmeta apibendrintos atsakomybės sampratą, nurodymas, jog žmogus nėra vienodai atsakingas už visas pasekmes, kurios yra įvairiais būdais susietos su jo veikimu ir neveikimu. Vieni absoliutistai la-

biau remiasi krikščioniškąja morale¹², kiti labiau vadinamosiomis moralinėmis teisėmis. Bet ir čia yra įvairių nuomonių. Jei visį krikščioniškojo absoliutizmo šalininkai laiko nekaltų žmonių žudymą moraliniu požiūriu nepateisinamu elgesiu, tai jie nesutaria dėl kitų nurodymų, pavyzdžiui, ar principai, uždraudžiantys melavimą ir svetimoteriavimą, visada galioja. Nėra sutarimo ir dėl šitokių kategoriškai galiojančių principų skaičiaus. Moralinių teisių teoretikai irgi nesutaria beveik visais pagrindiniais klausimais, pavyzdžiui, kokias konkrečias teises turi žmogus, kurios svarbesnės, kuriomis aplinkybėmis, jei iš viso, jos pažeistinos, kaip jos grindžiamos ir pateisinamos. Jei vieni filosofai tvirtina, kad pagrindinė teisė yra teisė į laisvę, tai kiti atsako, jog visos kalbos apie šią teisę yra nesupratimas. Vieniems aišku, kad moralinės teisės pagrįstos kiekvieno asmens savitumu bei neliečiamybe, o kiti nedvejoja, kad jos atspindi visų lygią vertę. Vieniems pagrindinė moralinių teisių paskirtis yra apginti žmogaus laisvę, kitiems jos turi užtikrinti lygybę. Vis dėlto moralinių teisių šalininkus vienija įsitikinimas, kad pasekmizmo reikalavimas visada atsižvelgti į elgesio pasekmes per daug riboja asmens laisvę, nepakankamai įvertina jo savitumą bei atsakomybę dėl tiesioginių veiksmų.

Kaip minėta, pasekmizmas moralinę elgesio vertę nustato pagal jo pasekmes. Absoliutizmas lemiantį vaidmenį elgesio moraliniame įvertinime suteikia pačiam poelgiui, tai yra, ką žmogus pats daro ar veikia. Nevalia tik atsižvelgti į galutines kelių galimų veiksmų pasekmes, nes reikia įvertinti specifinį pasekmių sukėlimo pobūdį, konkrečius priešastingumo ryšius. Kai vienas padarinių sukėlimo būdas yra nuožmus ar draustinas elgesys, tai, pasak absoliutisto, vien pasekmių apskaičiavimas yra nesupratimas.

Vienas aiškiausių absoliutizmo moralinių principų yra draudimas tiesiogiai žudyti nekaltus žmones. Pavyzdžiui, negalima vieno asmens nužudyti, jei taip galima išgelbėti keturių asmenų gyvybę. Kare negalima pulti civilių, mažai kuo prisidedančių prie karo eigos. Tad masiniai miestų bombardavimai, kaip Dresdeno, Hiroshimos, Hamburgo ir Nagasakio, pažeidžia moralės nuostatus. Šie bombardavimai lieka nepateisinamais, net jei jais siekiama sutrumpinti karo eigą, net jei ir būtų kaip nors įrodyta, kad dėl civilių gyventojų aukų žūtų daug mažiau kareivių.

Absoliutisto doroviniai principai yra susieti su žmogaus sąmoningu elgesiu, kuriuo jis bando kitiems ką nors daryti. Absoliutizmas uždraudžia mums

¹² Šis rėmimas turi būti suprasamas plačiausia prasme. Nemažą įtaką turi ir I. Kanto dorovės teorijos

daryti įvairius dalykus kitiems žmonėms. Tačiau, jis nereikalauja, kad savo elgesiu, be kitų tarpininkavimo ar su juo, sukurtume kokias nors pasekmes, ar jų išvengtume. Absoliutizmas draudžia nekaltus žmones žudyti, bet jis nereikalauja, kad žmogaus veiksmai nebūtų dalis priežastinės grandies, privedusios prie nekalto mirties¹³. Pastarasis reikalavimas yra nepriimtinas dėl to, kad atsiranda padėčių, kuriose neišvengiamai žus nekaltų žmonių.

Aiškindami savo draudimų apimtį, absoliutistai vartoja katalikų moralinės teologijos principą, vadinamąją dvigubų padarinių doktriną (*doctrine of double effect*)¹⁴. Pagal šią teoriją moraliniu požiūriu labai svarbus skirtumas tarp elgesio, kuris paveda prie nekalto mirties (šiai mirčiai būnant elgesio tikslu arba priemone kitam tikslui įgyvendinti), ir elgesio, kuris paveda prie žmogaus mirties kaip kitokio siekio pasekmė. Net jei kito mirtis yra neišvengiamas ir numatomas elgesio padarinys, jis nebūtinai pažeidžia absoliutisto draudimą. Tad dvigubų padarinių teorija nurodo, kad moraliniu požiūriu karais leistina žmogui savo veikimu sukelti šalutinius padarinius, kurie yra uždrausti tiesiogiai arba kaip priemonė kitiems tikslams. Tad leistina karo metu bombarduoti karių telkinius ar karo pramonę, nors numatoma, kad dėl bombardavimo žus ir civilių gyventojų. Bombardavimu siekiama moraliskai priimtino tikslo, būtent, prieš karo pramonės sunaikinimo, o civilių mirtis yra neišvengiamas ir numatytas padarinys. Tačiau atominės bombos vartojimas ar masiškas Vokietijos miestų naikinimas buvo smerktini veiksmai, nes jų tikslas buvo nužudyti kuo daugiau civilių ir tuo būdu užtikrinti greitesnę pergalę. Civilių mirtis buvo priemonė tikslui įgyvendinti.

Pasak absoliutisto, skirtumą tarp karo pramonės gamyklų naikinimo ir masinio miestų bombardavimo galima šitaip išryškinti. Karo pramonės sunaikinimas yra tikslas, kurį būtų galima pasiekti be civilių aukų. Tačiau masinis bombardavimas, siekiant priešą demoralizuoti, nebūs veiksmingas be šių aukų. Tad vienas elgesys yra kategoriškai draustinas, o kitas moraliniu požiūriu pateisinamas. Pabrėžtina ir tai, kad kartais ir karo pramonės gamyklų užpuolimas būtų neleistinas, jei iš to būtų mažai naudos, bet žūtų daug žmonių.

Dvigubų padarinių teorija bando išaiškinti, kodėl burmistrui neleidžiama partizanų žudyti. Jų mirtis yra tiesiogine priemone tikslui pasiekti; jų nužudžius, kaimiečiai nebūtų išgelbėti. Tačiau, jei siek tiek skirtingomis aplinkybėmis burmistras, siekdamas išvaduoti kaimiečius, sunaikina vokiečius,

¹³ Elizabeth ANSCOMBE, *War and Murder*, knygoje Richard A. WASSERSTROM (red.) *War and Morality*, Los Angeles, 1970, p. 50–52.

¹⁴ Ten pat, p. 50, 51.

įmesdamas granatą į bunkerį, jo poelgis nėra smerktinas, net jei jis ir žinojo, jog bunkeryje belaisviai yra laikomi tie partizanai, kurie neišvengiamai žus kartu su vokiečiais. Pagal dvigubų padarinių teoriją burmistras siekė išlaisvinti kaimiečius, jo priemonė buvo vokiečių nukovimas, o partizanų mirtis buvo nesiekiamas, bet numatytas padarinys.

Pagrindinė dvigubų padarinių teorijos problema yra susieta su veikėjo tikslų aptarimu. Aplamai elgesio aptarimas yra itin sudėtingas reikalas, nes tas pats poelgis gali būti skirtingai apibūdintas, o apibūdinimas nemaža dalimi nustato elgesio moralinę vertę. Antai, aš nuskinu kelis obuolius nunešti sergančiam vaikui. Mano manymu, aš tik gera darau, norėdamas sergantį vaiką pradžiuginti. Obels savininkas tą patį elgesį gali pavadinti vagyste.

Masinto bombardavimo organizatoriai galėtų tvirtinti, kad jų tikslas buvo sunaikinti gyvenamųjų namų dalį ir priversti bent dalį karo pramonės darbininkų savo jėgas skirti namų atstatymui. Kad namuose gyvenantys žmonės žus, būtų nesiekiamas, bet numatytas padarinys. Šitoks tvirtinimas yra per aiškiai sofistiskas, bet parodo, kaip gali iškilti problemų, mėginant pritaikyti dvigubų padarinių teoriją, kuriai labai svarbu, ar sukurta padėtis yra tiesioginė veikimo išdava, priemonė kokiam tikslui, ar tik numatytas, bet nesiekiamas padarinys.

Kiti absoliutistai atmeta dvigubų padarinių teoriją, tačiau neatsisako kai kurių absoliutistų draudimų. Jie kitomis sąvokomis aiškina mūsų moralinius nujautimus. Antai, kartais filosofai suskirsto moralines pareigas į dvi rūšis: neigiamas ir teigiamas¹⁵. Neigiamos pareigos įpareigoja ko nors nedaryti, dažniausiai kitų neskriausti. Teigiamos pareigos reikalauja ką nors daryti, kitam žmogui padėti. Konflikto atveju neigiamos pareigos laikytinos svarbesnėmis ir reikia jas pirmiausia įgyvendinti. Tad burmistras turi teigiamą pareigą kaimiečiams padėti, bei neigiamą pareigą partizanų neskriausti. Kadangi neigiamoji pareiga yra vyraujanti, jis negali partizanų žudyti.

Pastaruju metu anglosaksų filosofijoje daug dėmesio yra skiriama moralinių teisių teorijoms. Ne visos jos laikytinos absoliutizmo rūšimi, ypač jei jos nurodo, kad teisės gali būti pažeidžiamos, siekiant daugiau gerovės. Gana įtakingą moralinių teisių teoriją paskelbė Robertas Nozick¹⁶. Pasak Nozicko, moralės pagrindą sudaro trys absoliučios moralinės teisės, būtent, teisės į gy-

¹⁵ Philippe FOOT, *The problem of Abortion and the Doctrine of Double Effect*, knygoje Philippe FOOT, *Virtus and Vicia, Berkeley*, 1978, p. 26-30.

¹⁶ Robert NOZICK, *Anarchy, State and Utopia*, New Yorkas, 1974.

venimą, laisvę ir nuosavybę. Kol asmuo nepažeidžia kitų žmonių panašių teisių, jo teisės turi būti visada gerbiamos. Asmuo gali nusižengti tik vienu būdu, būtent, pažeisdamas kitų teises. Nozicko nuomone, pasekmistinės teorijos nepakankamai įvertina žmogaus neliečiamybę bei jo savitumą. Žmogus yra nepaliečiamas, jis negali būti vartojamas kaip įrankis ar paaukojamas kitų laimės siekimui, bent jam nedavus leidimo tai daryti. Tik asmens neliečiamybė užtikrina, kad žmogus gali vesti prasmingą gyvenimą. Norint šią neliečiamybę išsaugoti ir neleisti žmogui būti traktuojamu kaip žaliava žmonijos laimei, moralė turi kategoriškai uždrausti poelgius, varžančius jam prasmingai gyventi. Todėl ir turime moralines teises, kurios, metaforiškai kalbant, nustato žmogaus laisvo veikimo sferą¹⁷. Jos nubrėžia ribas, kurios yra šventos ir kurios niekada negali būti pažeidžiamos ar laikinai atidėtos, net ir siekiant kilniausių tikslų. Nozickas pabrėžia, kad žmogaus teisių pažeidimo niekada negalima pateisinti. Galima galvoti apie geresnių pasekmių sukėlimą, tik nustatius, kad pasekmes sukeliantis veiksmas nepažeis jokio asmens teisių. Pažymėtina, kad ir krikščioniškos krypties absoliutistai pabrėžia reikalą rūpintis žmonių gerove, bet kad pirmų pirmiausia reikia nepažeisti kategorinių draudimų¹⁸.

Moralinių teisių teorijos irgi turi nemažai silpnumų, ypač nustatant, kokias teises žmogus turi ir kaip jos pateisinamos. Neaišku, ar absoliutistai sugebės trūkumus pašalinti, bet, manau, kad betkokia priimtina moralinė teorija negalės būti pasekmistinė.

KONKRETUS MORALINIS ATVEJIS

Dabar panagrinesime vieną konkretų moralinį klausimą, būtent, ar Meras, Jurašai, Venclova ir kiti lietuviai intelektualai turi teisę iš Lietuvos emigruoti. Gana aišku, kad šis klausimas kaip nors surištas su pareiga lietuvių tautai ir jos kultūrai. Asmenys, kurie pasisakė prieš jų išvykimą, davė suprasti, kad savo elgesiu jie kaip nors pakenkia lietuviybės reikalui. Jei Venclova būtų buvęs ne rašytojas, bet kėpėjas, kuris norėtų Amerikoje praturtėti, pardavinėdamas riestainius, tai jo išvykimo klausimas turėtų būti skirtingai svarstomas. Kas nors kėpėjui primintų, kad Amerikoje ne taip lengva sutaupyti pakanka-

¹⁷ Ten pat. P. 33–34.

¹⁸ Elizabeth ANSCOMBE, *War and Murder*, knygoje R. A. WASSERSTROM (red.) *War and Morality*, Los Angeles, 1970, p. 56.

mai kapitalo nusipirkti kepyklą, kad jo planai ir svajonės gal neišsipildys. Bet tai pasakius, negalime laukti ar reikalauti, kad kepėjas mūsų klausytų, panašiai kaip nesame įpareigoti klausyti svetimų patarimų, kaip geriau gyventi. Kas liečia tik mane, tai priklauso nuo asmeniškų nutarimų, o kitų pasiūlymus bei patarimus galiu atmesti, net ir teisėtai supykdamas, kad geradėjai kiša nosis į svetimą reikalą. Bet jei klausimas liečia moralės reikalus, tai turiu išklausyti, ypač jei jie nurodo, kad mano elgesys gali kitiems pakenkti. Ką čia sakytų pasekmistas? Jis negali teigti, kad nedera iš Lietuvos emigruoti, tuo pačiu netvirtindamas, jog emigravimas kaip nors pakenks kitų lietuvių interesams. Kaip tai gali įvykti?

Peršasi atsakymas: kadangi intelektualas iš Lietuvos išvykęs neturės sąlygų rašyti, tai kiti lietuviai neturės malonumo jo kūryba džiaugtis ir, tarybiškai kalbant, jo veikalai neeis į lietuvių literatūros aukso fondą.

Bet Venclova ar kitas intelektualas galėtų atsakyti, kad jie kaip tik turi išvažiuoti dėl panašios priežasties. Mat jų darbai Lietuvoje dabar nebespausdinami, o išveivijoje atsiras leidėjų. Pasekmistas toliau argumentuoja: esate per daug nekantrūs, palaukite, prisitaikykite prie valdžios, ir jūsų veikalai vėl bus išspausdinti. Kadangi Lietuvoje yra daugiau skaitytojų, tai tenai parašyti veikalai suteikia malonumą didesniai skaičiui. Savo ruožtu intelektualas galėtų aiškinti, kad Lietuvoje jų darbai bus menkesnės vertės, nes jie bus cenzūros apkarpomi, arba jie patys paklus partijos reikalavimams. Antra vertus, ne visi Lietuvos skaitytojai įvertina sudėtingesnius darbus, nemažai kas veikia skaito paprastus nuotykinius romanus, tad vargu, ar knygų spausdinimas Lietuvoje suteiks daugiau malonumo didesniai skaičiui. O tie, kuriems iš Lietuvos išvykstančių rašytojų darbai labai įdomūs ir svarbūs, suras būdą veikalą ir Lietuvoje gauti.

Prieiname prie pasekmisto svariausio argumento: Jeigu visi emigruos, tai neliks rašytojų Lietuvoje, o išvykstančiųjų pavyzdys kaip tik sudaro kitus panašiai elgtis skatinantį precedentą. Jei visi negali išvykti, tai niekas negali išvykti.

Venclovos ir kitų atsakymas galėtų būti šitoks. Tiesa, jei visi emigruotų, tai būtų Lietuvai blogai, ir mes sutinkame, kad gal neturėtume palikti krašto, jeigu mūsų išvykimas turėtų šias pasekmes. Bet mes galime įsipareigoti visiems išvykti uždraudžiančiam principui, ir tuo pačiu pateisinti savo išvykimą. Juk kai mes išvykome, nebuvo pavojaus, kad visi išvyktų. O ateityje iškilus visų išvažiavimo pavojui, būtų skirtingos aplinkybės ir mes gal skirtingai elgtumėmės.

Šitokiu teigimu jie sau neprieštarautų. Jie sau prieštarautų tik tuo atveju, jei jie tomis pačiomis aplinkybėmis, kuriomis jie išvyko, draustų kitiems iškelti. Bet ateityje numatytos aplinkybės, būtent, kad jau visi pradėtų emigruoti, kaip tik yra skirtingos. Šią atsakymą pravartu įsisaugoti, nes pasekmistai linkę įjungti į pasekmių apskaičiavimą ne vien elgesio tiesiogines pasekmes, bet kaip elgesys gali paveikti ir kitų elgesį. Antai, pasekmistai kartais argumentuoja, kad nors asmens elgesys yra teisingas savyje, jis paskatins kitus panašiai elgtis. Visiems tai darant, pasekmės tampa neigiamomis, ir todėl elgesys neteisingas. Pavyzdžiui, jei uždrausta per žolę vaikščioti, tai aš neturėčiau tai daryti (nors vien tik mano vaikščiojimas žolei nepakenks), nes jei visi sektų mano pavyzdžiu, žolė būtų ištrypta. Bet šis argumentas yra pagrįstas nesupratimu. Jei padėtis ta pati, tai kas man leistina daryti, leistina ir kitiems. Bet jei aš vaikščioju per žolę, ar išvykstu iš Lietuvos, kai šitokio elgesio tiesioginės pasekmės nėra žalingos, tai padėtis yra skirtinga nuo tos, kurioje vaikščiojimas ir iškeliavimas jau yra pasidarę žalingais. Jeigu padėtis nebūtų skirtinga, tai būtina ir kitų išvykimas nebūtų žalingas. Bet pasekmistas šiuo atveju, kaip tik teigia, kad dabartinis Jurašų ar Venclovos emigravimas nėra žalingas. Asmuo, kuris vėliau ketina emigruoti iš Lietuvos, kai toks išvykimas jau žalingas, atsiranda kitoje padėtyje, ir tad tas pats principas nebegalioja. Aš irgi nebūčiau vaikščiojęs per žolę, jei būčiau pastebėjęs, kad kiti jau tai daro, nes tuo atveju mano vaikščiojimas žolei pakenktų. Tad netikslu įskaičiuoti į mano elgesio pasekmes tai, kas įvyktų, jei kiti sektų mano pavyzdžiu tuo atveju, kai, ką aš darau, nėra kenksminga, o ką jie daro, yra kenksminga. Mano elgesys jau yra pakeitęs sąlygas.

Iš Lietuvos išvykę intelektualai galėtų teigti, kad kai kurių rašytojų emigravimas turėtų teigiamą poveikį. Jiems sėkmingai įsikūrus Amerikoje, kiti pedagogai rašytojai gal bus paskatinti drąsiau rašyti, nes atsiras viltis, kad gal valdžia leis ir jiems išvykti. Kompartija, pastebėjusi didėjančią rašytojų norą palikti tarybinę tėvynę, Lietuvoje galėtų rašytojams sukurti pakankamai sąlygas, siekdama iš dalies sumažinti norinčių išvykti skaičių. Bet ir atmetus šį paskutinį argumentą, Jurašai, Meras ir Venclova galėtų drąsiai teigti, kad jų išvykimas tokiomis sąlygomis, kuriomis jis įvyko, pakankamai skiriasi nuo jų išvykimo susiklosčiusių aplinkybių, kad jų žygiai nesudaro precedento, kuris būtina turės neigiamas sąlygas.

Tad mūsų argumentas yra šis: pasekmistas gali teigti, kad nedera intelektualams iš Lietuvos emigruoti, tik jei toks žygis konkrečiai pakenks Lietuvos

gyventojams ar jų kultūrai. Bet atrodo, kad taip nėra, ypač jei tie keli išvykėliai Vakaruose parašys tai, ko negalėjo Lietuvoje. Tad jei intelektualų elgesys nebuvo savyje keiksmingas, o vėliau emigruojančių veiksmai būtų žalingi, tai pasekmistas negali teigti, kad Jurašų – Venclovos elgesys paskatino kitus panašiai elgtis, nes padėtis jau skirtinga. Tad pasekmistas galėtų smerkti intelektualus, tik jei jų elgesys savyje buvo žalingas, ir tai labai abejotina.

Absolutistai Jurašų ar Venclovos klausimas nesudarytų jokių sunkumų. Kadangi emigruodami iš Lietuvos, jie tiesiogiai nedaro to, kas morališkai smerktina; net ir jei jų elgesys turėtų neigiamų pasekmių, jie galėtų naudotis savo teise švykti.